

ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ДОКТРИНИ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Г. ХРИСТОВА

*кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
(Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»)*

Повернення української правової системи до романо-германської правової традиції, її послідовний рух у напрямі впровадження спільних європейських цінностей актуалізували у вітчизняній юридичній науці проблему формування правових доктрин та їх впливу на державно-правовий розвиток. Сучасне бачення механізму правового регулювання вимагає визнання правової доктрини концептуальною основою нормотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності, що, як справедливо зазначає М. Мочульська, свідчить про її особливу цінність та роль у розвитку правової системи певної держави [1, с. 48].

Свого роду підсумком послідовного вивчення та розвитку провідними вітчизняними дослідниками домінуючих основоположних та галузевих правових доктрин стала фундаментальна наукова праця — п'ятитомне видання Національної академії правових наук України «Правова доктрина України» [2], яка акумулювала основні здобутки у цій сфері. Однак чимало з викладених у цій праці засадничих доктрин, які на сьогодні визначають концептуальні основи української державності, не так давно в історичному масштабі були маловідомі вітчизняній теоретичній та практичній юриспруденції (серед них — й доктрини верховенства права, природних прав людини, громадянського суспільства, поділу влади, конституціоналізму, парламентаризму та ін.). На сьогодні також не можна стверджувати, що всі добре відомі європейському правопорядку доктрини увійшли до правової системи України.

Передусім пильної уваги потребують доктрини, які розвиваються Європейським судом з прав людини (*далі, якщо не вказано інакше — Європейський суд*) у результаті тлумачення та застосування ним Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї (*далі, якщо не вказано інакше — Європейська конвенція*). Адже Європейський суд формує єдині стандарти правозахисту, які виступають взірцем для всіх країн, об'єднаних спільною

© Г. Христова, 2013

європейською конституційною спадщиною, та тих, які воліють посісти гідне місце в європейському співтоваристві. До таких доктрин і належить *доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини*. Отже, мета цієї статті – визначити витоки ідеї обов'язку держави поважати та гарантувати права людини, охарактеризувати зародження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини та її розвиток Європейським судом, розкрити її основний зміст та значення у правовій системі.

Проблема позитивних зобов'язань держави є невід'ємною частиною сучасної теорії прав людини та міжнародного, передусім європейського права прав людини (англ. – *human rights law*) та входить до усталеного категоріального апарату західної юриспруденції. Вона складає концептуальне підґрунтя юридичної оцінки державної політики у сфері прав людини та вжитих державою заходів, спрямованих на захист та забезпечення основоположних прав і свобод. Причому останніми роками ступінь розробки теорії позитивних зобов'язань держави у галузі прав людини піднявся на якісно новий науковий рівень, про що свідчать ґрунтовні монографічні дослідження, підготовлені визнаними європейськими правознавцями [3; 4; 5; 6; 7 та ін.].

У той же час у вітчизняній науці проблематика позитивних зобов'язань держави розглядається виключно у межах міжнародно-правових досліджень (в окремих працях М. Буроменського, В. Буткевича, Л. Гусейнова, В. Денисова, В. Євінтова та ін.). Ця ситуація нагадує історію утвердження самого поняття «доктрина» в українській правовій системі. Ю. Тодика ще у 2000 р., ніби «зазираючи» у майбутнє, стверджував, що в українській правовій науці термін «доктрина» розглядається в основному як явище, притаманне міжнародному праву. Таке розуміння цього терміна в правознавстві є несприятливим і занадто обмеженим [8, с. 46]. Дійсно, цю прогалину в наукових дослідженнях наступним десятиліттям було компенсовано численними загальнотеоретичними дослідженнями правової доктрини [1; 2; 9; 10; 11 та ін.], які, за висловом В. Селіванова, дозволили оцінити вітчизняну правову доктрину як певну сукупність наукових і політико-юридичних ідей і поглядів, що здобули загальне визнання і поширеність та мають визначати засади внутрішньої і зовнішньої державної правової політики України, здійснювати конституційно-правове моделювання і прогнозування [11, с. 18, 19].

Саме так, на наше переконання, обмеження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини лише міжнародно-правовим контекстом дослідження не дозволяє розкрити її соціально-філософський, загальнотеоретичний та конституційно-правовий потенціал. На сьогодні одна з перших у вітчизняній юридичній науці і чи не єдина спроба теоретичного аналізу доктрини позитивних зобов'язань держави у галузі прав людини була здійснена С. Шевчуком [12]. Загалом, не тільки доктрина, а й сама конструкція «позитивні зобов'язання держави» (від англ. *positive duties, obligations*) залишається маловідомою вітчизняному правознавцю.

Слід визнати, що не вдалося подолати цей бар'єр і дослідникам інших пострадянських країн, зокрема Російської Федерації. Так, у нещодавно виданій монографії «Людина і держава у правовій політиці Нового і Новітнього часу» (2013 р.) [13] наведено розвиток історико-правових досліджень, розпочатих

науковою школою О. Рибаківа [13, с. 11; 14]. Однак у монографії, де, за словами авторів, аналізуються «доктринальні основи концептуалізації проблеми людини і держави у правовій політиці», не представлено доктрину позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини. Хоча остання дозволяє переосмислити модель взаємодії людини та держави у сучасних цивілізаційних умовах; віднайти системні зв'язки між правами особи та обсягом і характером обов'язків держави щодо їх поваги, забезпечення та захисту; встановити межу відповідальності держави у разі їх порушення.

Про універсальність доктрини позитивних зобов'язань держави свідчить передусім те, що її витоки беруть початок у класичних конституційних доктринах природного права та суспільного договору, які було втілено у двох історичних національних документах: Декларації незалежності США 1776 р. та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Ці акти заклали фундамент юридизації основних ліберальних цінностей та ідеї обмеженого («стриманого») конституційного правління, за якого державна влада не є абсолютною, а зв'язана певними обов'язками перед людьми та здатна забезпечити «достеменно дотримання особистих прав людини».

Декларація незалежності США 1776 р. стала першим документом в історії людства, де політико-юридичною мовою зафіксовано ідеї політичного лібералізму, проголошені спочатку Дж. Локком (XVII ст.), а згодом – мислителями епохи Просвітництва: Ш.-Л. Монтеск'є та Ж.-Ж. Руссо (XVIII ст.). В її основу було покладено концептуальні ідеї стосовно «закону природи», «природних прав» людини та «природної рівності людей». Низка положень Декларації як політичного документа набула характеру політико-юридичних принципів, які було взято творцями американської Конституції за основу творення системи державної влади у США та закладення основоположних засад взаємовідносин між людиною і державою.

До таких принципів, як доводить С. Головатий, передусім належать принципи мети (головного завдання) державної влади, якою є збереження невід'ємних природних прав людини; принцип легітимності державної влади; принцип обмеження державної влади; нарешті, *принцип обов'язку державної влади забезпечити збереження за людиною її невід'ємних природних прав*. Зміст цих принципів зводиться до того, що, будучи першоджерелом державної влади, «природні права» виражають межі правового порядку, в яких має здійснюватися державна влада. Ці права щодо державної влади виступають її *обов'язком* відповідати вимогам людської природи як за своєю структурною побудовою, так і за змістом своєї діяльності. Якщо державна влада отримує свої повноваження від згоди тих, стосовно кого вона здійснюється, з чітко визначеною метою — для забезпечення природних прав тих, хто виражає свою згоду, і стосовно встановлення державної влади, і стосовно змісту її повноважень, то таке у результаті породжує обов'язок державної влади служити виконанню цього завдання, яке виступає як «загальне благо» [15, с. 437, 520, 521].

Не менше значення для конституювання ідеї обов'язку держави перед людиною мала і французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., в основу якої було покладено три складових вчення Ж.-Ж. Руссо: 1) невід'ємні права особи; 2) невідчужуваний суверенітет нації; 3) природний суспільний

порядок. Французька Декларація відкинула притаманну доктрині абсолютної влади ідею обов'язку людини перед державою та стала втіленням принципу вищості прав людини відносно держави та *ідеї державного обов'язку перед людиною забезпечити її природні права*, що лежать в основі доктрини лібералізму, побудованої на ідеї свободи [15, с. 534].

С. Головатий звертає особливу увагу на те, що французька Декларація однозначно закріплює певні «негативні обмеження та позитивні зобов'язання» стосовно самого «закону»: «закон має право заборонити лише дії, що є шкідливими для суспільства» (ст. 5); він «повинен бути однаковий для всіх: чи він захищає, чи карає» (ст. 6); «закон повинен запроваджувати лише ті покарання, які точно та очевидно є необхідними» (ст. 8) [15, с. 488, 535]. Такі «негативні обмеження та позитивні зобов'язання», на думку західних дослідників, впливають «із логіки прав людини, а не з певної конституційної системи» та мають важливе значення з тієї точки зору, що висунення вимоги стосовно «закону» автоматично означало встановлення певних зобов'язань для законодавчого органу. Цим Франція по суті поклала початок «конституційній державі» (фр. «*Etat de droit*»), у якій «правами людини обмежено всі гілки влади, включаючи й законодавчу» [16, с. 200].

Отже, класична ліберальна доктрина природних прав заклала основи, а перші національні «праволюдні» декларації інституціоналізували ідею обов'язків держави щодо невтручання у сферу індивідуальної свободи, поваги до прав людини, їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації. Більше того, французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. заклала таку концептуальну модель юридичного визнання прав людини, яка стала світовою. Про це свідчить мовна та змістова близькість положень цієї Декларації та Загальної декларації прав людини 1948 р., яка запозичила основні ідеї доктрин епохи Просвітництва.

У межах єдиної універсальної міжнародної організації на зобов'язання держави у сфері прав людини наголошується у статтях 55 та 56 Статуту ООН, згідно з якими всі її держави-учасниці *зобов'язуються* здійснювати спільні та самостійні дії для сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини й основоположних свобод для всіх незалежно від раси, статі, мови чи релігії. Ці положення Статуту ООН є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється все наступне співробітництво держав у галузі прав людини, а також реалізується внутрішньодержавна правозахисна політика.

Сама ж доктрина позитивних зобов'язань держави з'являється у західноєвропейській правовій науці вже в роботах кінця XIX початку XX ст. Так, класична праця Л. Дюгі «Конституційне право. Загальна теорія держави» (1908 р.) містить окремий підрозділ «Позитивні зобов'язання держави», в якому автор теорії солідаризму вказує, що «крім того, що держава не може вчинювати певних дій, є дії, які вона повинна вчинити; є *позитивні зобов'язання* (курсив мій. — Г. Х.), які покладаються на неї; є закони, які вона повинна видавати... Передовсім держава має надати всім безкоштовно мінімум освіти... Держава має видавати закони, які сприяють праці; має забезпечити лікування хворим; засоби для існування особам похилого віку, слабким та невиліковно хворим; і всім, зрештою, мінімум розумової культури, оскільки це виступає першою умовою можливості для кожного розвивати свою розумову та моральну діяльність» [17, с. 906–911].

Викладена позиція засвідчує, що на етапі свого становлення доктрина позитивних зобов'язань держави була обумовлена поділом самих прав людини на негативні та позитивні залежно від механізму реалізації свободи особи та засобів її забезпечення з боку держави. Класична теорія прав людини виходила з того, що негативні права людини визначають негативний аспект свободи та охороняють людину від небажаного втручання з боку держави в сферу її особистих прав і свобод. До них належать більшість громадянських та політичних прав (право на життя, свободу думки, слова, віросповідання, право на недискримінацію, право не піддаватися тортурам, право на мирні зібрання та об'єднання тощо). Негативні права людини передбачають негативні зобов'язання держави та її агентів (представників) утримуватися від будь-яких дій, спрямованих на їх порушення або незаконне обмеження.

Позитивні права людини закріплюють позитивний аспект свободи, їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій. До них включають соціальні права (які іноді називають «соціальні наміри» або «соціальні цілі»), економічні та окремі культурні права: право на працю, відпочинок, соціальний захист, охорону здоров'я, гідний рівень життя та ін. Ці права забезпечені позитивними зобов'язаннями держави, які в найбільш широкому вигляді передбачають активні дії держави, спрямовані на їх забезпечення, захист та сприяння реалізації

У другій половині ХХ ст. у конституційному праві країн — членів Ради Європи набуває розвитку та поступово стає домінуючим принципово новий підхід до конструкції позитивних зобов'язань держави, які починають поширюватися і на негативні права. Як зазначає С. Шевчук, «цьому також сприяє і суцільна юридизація суспільного життя та вирішення усіх важливих суспільних питань у межах юридичного процесу. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії» [12, с. 57].

Найбільш повно цей підхід розроблений в юриспруденції Європейського суду, який послідовно розвиває позицію щодо поширення позитивних зобов'язань держави на всі основоположні права і свободи, гарантовані Європейською конвенцією, які переважно належать до громадянських та політичних прав, тобто мають «негативну» природу.

У світлі досліджуваної проблеми принципове значення має зв'язок правової доктрини із судовою практикою. Можливість застосування правових доктрин у судовій практиці є втіленням регулятивної функції останніх. У такому випадку судова практика виступає формою об'єктивації правових доктрин, засобом їх офіційного визнання та забезпечення підтримкою держави чи міжнародної спільноти (якщо йдеться про практику міжнародних судових установ). При цьому, як підкреслює С. Васильєв, доктрина і судова практика не збігаються, але можуть співвідноситися як форма і зміст, тобто судове рішення виступає формою, яку приймає доктринальне положення. Тоді доктрина дійсно виступає джерелом судової практики [18, с. 73].

У зв'язку з цим важко погодитись із твердженням, що правові доктрини здобувають формальну визначеність за допомогою письмової форми вираження у

працях юристів та санкціонуються через судову практику шляхом посилання на праці авторитетних знавців права як правової основи при ухваленні рішень [19, с. 7–9]. Правові доктрини — це систематизовані, цілісні, концептуально та методологічно узгоджені теорії, ідеї, підходи, які отримали загальне визнання у науковому середовищі та підтримку професійної спільноти. Праці юристів — знавців права виступають лише однією з форм об'єктивації цих доктрин. Відповідно двосторонній зв'язок правових доктрин із судовою практикою відбувається не тільки через посилання на визнані праці юристів у судових рішеннях, а й через *розвиток цих доктрин судовими органами*.

Принципово важливу роль у формуванні правових доктрин відіграють передусім вищі судові інстанції загальної юрисдикції, конституційні суди, а також міжнародні судові установи, до складу яких входять відомі фахівці у галузі права, котрі користуються високим авторитетом. Правові доктрини, що знаходять розвиток у судовій практиці, «пронизують» судові рішення у конкретних справах, забезпечують їх концептуально-методологічну єдність, і у той же час збагачуються за рахунок формулювання судами доктринальних положень, їх відтворення при розгляді аналогічних казусів та індивідуалізації з урахуванням відмінних обставин тієї чи іншої справи. Яскравим прикладом таких доктрин і є доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, яка здобула офіційне визнання, міжнародну авторитетність, обґрунтованість та достовірність, а також регулятивні властивості переважно завдяки практиці Європейського суду з прав людини.

Слід наголосити, що у практиці Європейського суду не сформульовано офіційну дефініцію позитивних зобов'язань держави, однак вона може бути реконструйована на основі конкретних рішень Суду, що відтворюють їх цілісну концепцію. Суддя Мартенс (Martens) у своїй окремій думці у *справі «Гал проти Швейцарії»* визначив позитивні зобов'язання як такі, що «вимагають від держав-учасниць... ужиття заходів». Їх базове розуміння було закладено ще у *Бельгійській мовній справі («the Belgian linguistic case»)*, в якій заявники вимагали від Суду розуміння таких зобов'язань, як «обов'язку зробити що-небудь» (англ. *obligations to do something*).

Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що по суті вони вимагають від національних органів влади запровадити та застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше — вжити прийнятних (розумних) та належних заходів (англ. *reasonable and appropriate measures*) для забезпечення та захисту основоположних прав у кожному конкретному випадку [3, с. 6, 7]. Ступінь їх виконання прямо пов'язаний із дотриманням державою принципів добросовісності (англ. *good faith*) та сумлінного ставлення до своїх зобов'язань (англ. *due diligence*).

Оскільки доктрина позитивних зобов'язань приводить до розширення вимог до діяльності держави у сфері реалізації положень Європейської конвенції, виникає необхідність визначити їх правові підстави. Підсумовуючи правові позиції Європейського суду, відомий англійський дослідник та інтерпретатор позитивних зобов'язань за Конвенцією королівський адвокат (QC) К. Стармер (Starmer) вказує, що теоретичну основу таких зобов'язань складають три взаємозв'язаних принципи: по-перше, вимога ст. 1 Конвенції, згідно з якою дер-

жави зобов'язані гарантувати права і свободи, визначені у Конвенції, кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією; по-друге, принцип того, що права за Конвенцією повинні бути не «теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними» (справа «Ейрі проти Ірландії»); по-третє, принцип, що походить зі ст. 13 Конвенції, за яким у разі спору про порушення конвенційних прав кожному має бути забезпечено право на ефективний національний засіб юридичного захисту [20, с. 5]. У цілому в своїх публікаціях К. Стармер справедливо наголошує, що у багатьох відношеннях позитивні зобов'язання є основною ознакою Європейської конвенції, що вирізняє її серед інших інструментів, які забезпечують права людини, особливо серед тих, які були укладені до Другої світової війни.

Позитивні зобов'язання держави щодо прав людини та основоположних свобод, які виникають на підставі Європейської конвенції, реалізуються нею через виконання численних позитивних обов'язків, конкретизованих у практиці Європейського суду. Так, Європейський суд вказав на обов'язки держав вживати таких конкретних позитивних заходів, як, наприклад, розслідування вбивств; захист від поганого (жорстокого) поводження найбільш уразливих щодо нього осіб, забезпечення негайного пояснення затриманим причин їх затримання чи арешту; забезпечення особі, яка не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, можливості одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; забезпечення юридичного визнання нової статі, набутої транссексуалами після успішної операції по зміні статі; захисту засобів масової інформації від незаконного втручання у реалізацію свободи самовираження та чимало інших [4, с. 2].

Такі засоби можуть бути *юридичними* (наприклад, законодавче закріплення прав людини, встановлення юридичних вимог для здійснення певного роду діяльності або нормативна регламентація поведінки певних категорій осіб) чи *практичними* (зокрема, обов'язок держави вжити всіх практичних засобів для запобігання вбивству чи нанесенню тілесних ушкоджень особам, які перебувають під вартою, або запобігти самогубству засуджених). Серед позитивних зобов'язань держави виділяють *матеріальні* («*субстантивні*»), які передбачають забезпечення основних засобів, необхідних для повного володіння та користування гарантованими правами людини, наприклад, вимоги щодо належного обладнання закладів пенітенціарної системи, надання затриманим чи ув'язненим особам медичної допомоги та ін., а також *процедурні*, приміром, проведення ефективного, оперативного та невідкладного розслідування випадків порушення прав людини незалежними компетентними особами [3, с. 16–17].

У своїй докторській дисертації, присвяченій позитивним зобов'язанням держави за Європейською конвенцією (2003 р.), яка визнається західними дослідниками найбільш значущою науковою працею, повністю присвяченою цій доктрині, німецький дослідник К. Дроге (Droge) пропонує «нормативну» категоризацію позитивних зобов'язань, яка виходить із постулатів «цілісної» теорії прав людини. Остання розрізняє ліберальне, соціальне та багатоаспектне (багатовимірне) розуміння фундаментальних прав. Відповідно вчений пропонує розрізняти «горизонтальні» та «соціальні» позитивні зобов'язання. «Соціальні зобов'язання» стосуються не лише так званих економічних та соціальних прав, а й «прав на зако-

нодавчі дії» та передбачають, зокрема, обов'язки держави ухвалити закони, необхідні для користування правами людини у певній національній системі. У свою чергу, «горизонтальні» зобов'язання держави стосуються захисту прав людини між приватними особами [7, с. 381, 382; 6, с. 27].

Остання категорія позитивних обов'язків актуалізує важливу та маловідому українській науці проблему «горизонтального ефекту» («горизонтальної дії») прав людини, яка, по суті, порушує питання, чи має держава гарантувати права людини у відносинах між приватними особами. Так, у справі «*Осман проти Сполученого Королівства*» Європейський суд закладає стандарт, за яким держава порушуватиме свої зобов'язання щодо захисту права на життя, якщо органи влади не зробили всього, що розумно очікувалося від них для запобігання реальній та безпосередній загрозі життю, про яку вони знали чи повинні були знати. Д. Ксенос (Xenos) взагалі пов'язує доктринальне обґрунтування позитивних зобов'язань держави саме з її обов'язком активного захисту прав людини від актів втручання з боку приватних осіб [6, с. 19].

Інші відомі європейські дослідники проблематики позитивних зобов'язань держави також пропонували свої підходи до типологізації обов'язків, що покладаються на держави позитивними зобов'язаннями за Європейською конвенцією (К. Стармер) [21, с. 159], виокремлювали кілька «ер» (етапів) розвитку Європейським судом позитивних зобов'язань (А. Моубрей) тощо [4, с. 227–228]. Їх позиції стали предметом окремого аналізу [22].

Розвиток доктрини позитивних зобов'язань держави Європейським судом з прав людини дозволив визначити основні *принципи*, які закладають стандарти таких зобов'язань щодо різних основоположних прав і свобод, а саме:

1. Поряд із переважно негативними зобов'язаннями держави утримуватися від неправомірного втручання в гарантовані Європейською конвенцією права і свободи, останні забезпечені також позитивними зобов'язаннями, навіть тоді, коли вони прямо не передбачені в її тексті (справи «*Маркс проти Бельгії*», «*Янг, Джеймс та Вебстер проти Сполученого Королівства*» та ін.). Д. Фелдман (Feldman) вказує, що саме «*динамічна інтерпретація Конвенції у світлі змінюваних соціальних і моральних передумов*» дозволила Європейському суду сформулювати «більш широкі зобов'язання, що накладаються на держави, ніж ті, які одразу ж очевидні при поверховому прочитанні тексту» [23, с. 53, 54].

2. Принципи, які застосовуються до позитивних та негативних зобов'язань держав, є подібними. Незалежно від того, чи справа стосується позитивного обов'язку держави, чи втручання органу державної влади у здійснення певного права, використовувані критерії суттєво не відрізняються. В обох випадках необхідно звертати увагу на досягнення справедливого балансу між наявними конкуруючими інтересами (інтересами окремої людини і суспільства в цілому) (справи «*Соренсен і Расмуссен проти Данії*», «*Хаттон та інші проти Сполученого Королівства*», «*Кіган проти Ірландії*» та ін.).

3. Висновок про наявність або відсутність позитивного обов'язку приймається з урахуванням справедливого балансу між загальними інтересами громади та інтересами особи, пошук якого притаманний усім конвенційним положенням. Обсяг конкретних позитивних обов'язків відрізнятиметься у зв'язку з різноманітністю ситуацій, що виникають у договірних державах, та варіантів дій, які вони

обирають з огляду на складнощі, пов'язані з підтриманням правопорядку в сучасних суспільствах, вибір пріоритетів і наявні ресурси. Проте цей обов'язок не можна тлумачити у спосіб, який би покладав на органи державної влади нереальний (неможливий) або непропорційний тягар (*справи «Осман проти Сполученого Королівства», «Елбі та інші проти Сполученого Королівства», «Пол і Одрі Едвардс проти Сполученого Королівства», «Озгюр Гюндем проти Туреччини» та ін.*).

4. У своїй практиці Європейський суд послідовно розвиває доктрину позитивних зобов'язань держави та додає до неї нові елементи. Отже, на сьогодні, внаслідок еволюції змісту Європейської конвенції, фактично всі положення, які закладають її правозахисні стандарти, містять «подвійні» вимоги до держави: заборону неправомірного втручання у реалізацію прав і свобод та позитивні обов'язки щодо їх забезпечення та захисту.

Через обов'язковість рішень Європейського суду для країн – учасниць Конвенції, серед яких й Україна, а також прецедентний характер його практики, доктрина позитивних зобов'язань держави має посісти важливе місце у конституційній доктрині України. При тлумаченні та застосуванні національного права (зокрема, положення ст. 3 Конституції України, згідно з яким *утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави*) слід виходити з того, що обсяг позитивних зобов'язань держави стосовно основоположних прав не може бути вужчим за відповідні типи позитивних обов'язків, визнаних у практиці Суду.

Це обумовлює актуальність та доцільність подальшої розробки доктрини позитивних зобов'язань у сфері прав людини, що має відбуватись у двох взаємопов'язаних напрямках: з одного боку, подальшого вивчення основних засад цієї доктрини, відповідних підходів, аргументів, досягнень, які сформува-лись у західній юриспруденції, їх розвитку та інтеграції у царину загальнотеоретичних та галузевих юридичних досліджень. З другого боку, з метою послідовного впровадження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у національну правову систему слід визначити можливі напрями її впливу на національне законодавство, тлумачення його правозахисних положень та юридичну діяльність, передусім судову практику України.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Мочульська М. Є. Основні типи сучасного розуміння правової доктрини / М. Є. Мочульська // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 44–52.
2. *Правова доктрина в Україні* : у 5 т. – Х. : Право, 2013. Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін. ; за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с.
3. Akandji-Kombe J.-F. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights / J.-F. Akandji-Kombe // Council of Europe: Human rights handbooks, 2007. – 68 p.
4. Mowbray A. R. The development of positive obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights (Human rights law in perspective) / A. R. Mowbray // Oxford – Portland Oregon: Hart Publishing, 2004. – 239 p.

5. *Sudre F.* Les «obligations positives» dans la jurisprudence europinne des droits de l'homme / F. Sudre // *Revue trimestrielle des droits de l'homme.* — 1995. — Annue 6, № 23 (1 juillet 1995) — P. 363–384.
6. *Xenos D.* The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights / D. Xenos // *Routledge: Routledge Research in Human Rights Law,* 2011. — 231 p.
7. *Droge C.* Positive Verpflichtungen der Staaten in der Europäischen Menschenrechtskonvention / C. Droge. — Heidelberg : Springer, 2003. — 432 p.
8. *Тодика Ю. М.* Конституція і правова доктрина / Ю. М. Тодика // *Вісн. Акад. прав. наук України.* — 2000. — № 1 (20). — С. 42–50.
9. *Семеніхін І. В.* Правова доктрина в системі юридичної науки та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / І. В. Семеніхін. — Х., 2012. — 20 с.
10. *Кармаліта М. В.* Правова доктрина — джерело (форма) права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. В. Кармаліта. — К., 2011. — 199 с.
11. *Селіванов В.* До питання методології розроблення сучасної правової доктрини України / В. Селіванов // *Вісн. Акад. прав. наук України.* — 2005. — № 2(41). — С. 15–26.
12. *Шевчук С.* Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини / С. В. Шевчук // *Право України.* — 2010. — № 2. — С. 55–64.
13. *Человек и государство в правовой политике Нового и Новейшего времени* / под ред. О. Ю. Рыбакова. — М. : Статут, 2013. — 400 с.
14. *Научная школа профессора О. Ю. Рыбакова «Проблемы взаимоотношения личности, государства, правовой политики в государственно-правовой мысли России и Запада»* // *Правоведение.* — 2011. — № 2. — С. 15–17.
15. *Головатий С.* Верховенство права : монографія : у 3 кн. / С. Головатий. — К. : Фенікс, 2006. — Кн. 1: Верховенство права: від ідеї — до доктрини. — С. 61–624.
16. *Philippe R.* The «Rights of Man and Citizen» in the French Constitutional Tradition / R. Philippe // *The French Idea of Freedom: the Old Regime and the Declaration of Rights of 1789* / edited by Dale Van Kley. — Stanford, Calif. : Stanford University Press, 1994. — 452 p.
17. *Дюги Л.* Конституционное право. Общая теория государства / Л. Дюги : репр. воспр. изд. 1908 г. — Одесса : Юрид. лит., 2005. — 1008 с.
18. *Васильев С. В.* Правова доктрина — джерело процесуального права / С. В. Васильев // *Актуальні питання інноваційного розвитку : наук.-практ. журн.* — 2012. — № 2. — С. 70–76.
19. *Васильев А. А.* Правовая доктрина как источник права: историко-теоретические вопросы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. А. Васильев. — Красноярск, 2007. — 28 с.
20. *Starmer K.* European human rights law / K. Starmer // *London : Legal Action Group,* 1999. — 960 p.
21. *Starmer K.* Positive obligations under the Convention / K. Starmer // *Understanding Human Rights Principles* / Jowell J., Cooper J. (eds). — Oxford : Hart Publishing, 2001. — P. 157–180.
22. *Христова Г. О.* Типи позитивних зобов'язань держави щодо прав людини у світі лі юриспруденції Страсбурзького суду / Г. О. Христова // *Юрист України.* — 2013. — № 2. — С. 11–19.
23. *Feldman D.* Civil liberties and human rights in England and Wales / D. Feldman. — 2nd ed-n. — Oxford : OUP, 2002. — 1184 p.

Христова Г. О. До питання про формування доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини

Анотація. У статті визначаються витoki ідеї обов'язку держави поважати та гарантувати права людини, характеризується зародження доктрини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини та її розвиток Європейським судом з прав людини, розкриваються основні ідеї цієї доктрини та її значення у правовій системі.

Ключові слова: правова доктрина, права людини, негативні і позитивні зобов'язання держави, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

Христова А. А. К вопросу о формировании доктрины позитивных обязательств государства в сфере прав человека

Аннотация. В статье определяются истоки идеи обязанности государства уважать и гарантировать права человека, характеризуется зарождение доктрины позитивных обязательств государства в сфере прав человека и её развитие Европейским судом по правам человека, раскрываются основные идеи указанной доктрины и её значение в правовой системе.

Ключевые слова: правовая доктрина, права человека, негативные и позитивные обязательства государства, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.

Khrystova G. To the Question of Formation of the Doctrine of Positive Obligations of the State in the Field of Human Rights

Summary. The article is devoted to generation of idea of the duty of the state to respect and guarantee human rights, the origin of doctrine of positive obligations of the state in the field of human rights and its development by the European court of human rights, the basic ideas of the this doctrine and its value in legal system.

Key words: legal doctrine, human rights, negative and positive obligations of the state, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights.